

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XIV-ik évf.

November, December. 1879.

6-ik füzet.

ALÉSIUS DÉNES VAGY DÁVID FERENCZ VOLT-E AZ ELSŐ ERDÉLYI REFORMÁTUS PÜSPÖK?

A „Keresztény Magvető” 1863-dik évi kötete 238. l. II. János (Zsigmond) unitárius fejedelemről irt élet- és korrajzban, forrásaimat megmondva, Dávid F-et 1564. az enyedi tartományi zsinaton a Kálvint követők által püspökké választottanak irván: Elekes Károly, gyulafejevári ev. reform. pap és esperes a károlyfejevári ev. ref. egyházmegye történelmében e felfogásomat elfogadta s az erdélyi ev. reformata (miért a latin nyelvi ragozás??) anyaszentegyház 1864-ki Névkönyve 15. lapján így tette közzé. Ez a kolozsvári ev. ref. tudósoknál nagy visszatetszést költött fel. Salamon József, elismert tudós ur, ellenértekezést irt rá oly szándékkal, hogy a Prot. Egyh. és Isk. Lapban kiadja. De elébb közölték a nevezett közlemény írójával, a ki észrevételeit megtevéen: a következő 1865. évi ev. ref. Névkönyv 5—6 lapjain, helyreigazítólag, Bodola Sámuel püspök ur neve alatt jelent meg ily feliratu czikk: Ki volt a reformátusok első püspöke Erdélyben? . . . Ismerem Salamon ur érveit, de tudtom szerint nyilvánosságra azok nem jövéen, eszmecsere tárgyai nem lehetnek; a néhai püspök uréinak veleje ez: „Megnézte — ugymond — kire hivatkozik az író s látta, hogy Jakab Elekre; azt is, hogy ő, kire? A szász Honismertető Egylet Archiv czimü tudományos folyóirata 1857-ki 2-ik kötetére. Megbirálta — így folytatja tovább — az idézetek és állítások megbizhatóságát, s ítélete az, hogy Elekes Károly elmondhatta a mit irt, mint egyéni nézetet; de a református anyaszentegyház ezt magáévá nem teszi, ez Alesius Dénest első erdélyi református püspöknek, a tudós püspök író magát 35-iknek tartja, s a fenforgó tényt eldöntöttnek és bebizonyítottanak nem — sőt — nagyon is nyílt kérdésnek tekinti.”

Én bármennyire éreztem a rajtam levő csak másod foku írói felelősség súlyát, más munkákkal levén egészen elfoglalva, e tekintélyes felszólalás és helyreigazítás érvéinek és irodalmi tényének

egyszerű följegyzésénél egyébre időt szakítani nem tudtam; de hogy egykor hozzá szólok, elhatároztam.

Két év mulva az 1867-ik évi ref. anyaszentegyház Névkönyve 6—8-ik lapjain Basa Mihály esperes a nagy-enyedi reformált egyházmegye és az abban levő reformált egyházak történelmében, — új forrásul Benkőt idézve — s mit az első cikk írója nem tett, *Lampe* ev. reform. egyháztörténetére is reflectálva, nem tényekből s eredeti adatokból természetszerűen és logikailag következtetve, de tetszés szerinti okoskodás és inductio útján szintén azon ítéletét fejezte ki, hogy első erdélyi reform. püspöknek ő is Alesius Dénest tartja. . . . Itt is meg kellett elégednem az egyszerű följegyzéssel.

Ismét két év mult, s az ev. reform. anyaszentegyház 1869-ik évi Névkönyvében Szász Gerő is a kolozsvári ev. ref. egyház történetének rövid vázлата című, kútfőtanulmány nyal s történetirői érzékkel irt cikke 28—29 lapjain — oly formán, a hogy az árny éjféli csöndben a test mellett elsuhan — alig érintve a kérdést, *Lampe* tényelőadását, mint református és tekintélyben álló forrásiróét, sőt az én igénytelen ítéletemet is hangsúlyozva említi ugyan meg; „de mivel — szó szerint azt mondja, ő, az önálló gondolkozású s erős jellemű író — (néhai) Bodola Sámuel püspök már megtette észrevételeit s véleményét is, mely szerint Alesiust tartotta első elődének, vagy legrosszabb esetben nyílt kérdésnek hagyta fenn, neki nincs oka — nem bántom meg a föltevessel: nem látta opportunusnak — a felfogást el nem fogadni.“ Távollétem s gyér érintkezéseim miatt nem tudom, ha tiz év óta a nyílt kérdés nincs-e elintézve; ha van is, miután Dávid F. életirata 43. 44. 46, Oklevéltára 11. lapjain, a mennyiben oda beillett, néhány szót tettem: itt régi elhatározásom szerint, külön mondom el, tűzetesen azokat, mik a fenforgó ügyet némileg nagyobb világosságba helyezni alkalmasok.

Legyenek elsőik a tisztelt püspök ur érvei: „a ki az ujonnan felhalászott ¹⁾ adatokat csak azután véli a régiek helyére állíthatni, ha minden tekintetben kiállják a próbát. Miután Bod Péternek, a tudós és fáradhatlan szorgalmu történésznek tekintélye után eddigelé általánosán elfogadott tény volt, hogy Alesius Dénes az erdélyi első

¹⁾ Legyen szabad megjegyznem, hogy én az adat-halászás, micsoda kútfőből kerülés és a dühös confesioi viták kifejezéseit nem tartom történetiróiaknak.

református püspök, Elekes Károly állítása nem fogadható el azért, mert forrása egy helyen. Dávidot, más helyen Alesius-t írja megválasztottnak. . . . Ő látta — ugymond — hogy az 1557-ki Consensus-t Dávid F. mint a magyarok püspöke írta alá, Alesius mint fenesi pap és gyalui dékán; Dávid F. püspökségéről több adatot nem talált. Alesiusról ellenben tudja (az Elekes-idézte forrásból), hogy miután Dávid F. a Luther vallásáról áttért (nem mondja meg: hová, mert ez okoskodását gyöngítné, de én megmondhatom, hogy Melius és így a reformátusok vallására), az abban megmaradtak Alesius-t választották superintendensökké, a ki ily minőségben kiadta 1558-n a tekei és sajói lutheránus káptalan egyházi szabályzatát, mit a későbbi fejedelmek is megerősítettek; azt is látta azon forrásból, hogy Alesius 1562. János (Zsigmond) udvari papja s a magyar eklezsiák püspöke volt. . . . Ezzel szemben — ugymond — Dávid F. püspökségének, a fennebb idézett aláíráson kívül, semmi nyomát nem találta; meddig folytatta hivatalát? mit tett az alatt? mikor tette azt le? mig Alesius már 1558. a Statutákat mint superintendens írta alá, s így ha Dávid F. a két prótestáns felekezet elválása (1564) előtt püspök volt is, az elválás után püspökségének semmi nyomát nem látta. Annyi bizonyos, hogy nem úgy halt meg. mint református püspök.“

Másik érve a néhai püspök urnak: „hogy bár iratik az Elekes-idézte kutfőben, hogy Alesius hivatalából letétetett; de micsoda kutfőből került ez állítás, nem emlittetik. Blandrata zsinati felhatalmazásában egy betű sincs az Alesius letételéről, s minthogy nincs kijelölve — így okoskodik a tudós író — hogy ő püspöki hivatalából tétetett ki, az könnyen érthető, udvari papi hivatalára, a mit Blandrata tudatott a zsinattal. Alesius már 1563. püspök volt; a fejed. nem akarván korlátolni a választást, Blandrata által csak azt nyilvánította, hogy a zsinat Alesius-t ne nézze püspöknek; de az semmi esetre nem hihető, hogy a legdühösebben folyó confessioi viták közt a Kálvin tanaihoz ragaszkodó lelkészi kar oly egyént válaszszon fejének, a kinél a socinianismusra való hajlam nem volt titok . . .“

Ezek a tudós püspök ur ítéletének alapul szolgáló érvek.

Az első és utolsó érvre nézve fölvilágosít dr. Teutsch ágostai hitvallásu püspök ur idei febr. 17. hozzám írt levelének ezen helye: „A másolat, mit Schwarz az Archiv-ban az enyedi 1564-ki

zsinat tényei előadásánál használt, a XVI és XVII század átmenési évei körül iratott; a megjegyzés ¹⁾, a min az ő állítása alapul, hogy Alesius választatott volna meg reform. püspöknek, Haneré, a ki azonban forrását nem nevezte meg . . . ! “ S Haner 130 évvel élt és irt ama történet után. Én Schwarz előadása első részét fogadtam el, tanulmányaim alapján, melyek ennek valóságáról győztek meg, s midőn közelebb megjelent művem érdekében a mostani nagy tudományu ágostai hitv. püspököt az enyedi 1564-ki zsinat legrégebb s leghitelesebb (mert az eredeti nincs meg) leírásának velem közlésére megkértem: ő a medgyesi káptalan anyakönyve legrégebb I-ső kötetéből iratta ki ezt számomra, maga összeolvastá s kísérő levelében ugy nyilatkozott, hogy az maig a legmegbízhatóbb forrás ugyan, a mit az ágostai hitv. egyház bir, kétségkívül a XVI-ik századból, az eseményhez közel időből való, de ő evvel a kérdést elintézettnak nem tartja. E közleményt az olvasó művem okleveles része 11. lapján megtalálja. Az ott levő kivonat igazolja, hogy Dávid F. nagy kéréssel nyerte meg a fejedelemtől a segesvári januári országgyűlésen a zsinattarthatást. Alesius Dénes nem udvari prédikátorságából, de a magyar lutheránus ekklézsiák feletti püspöki hivatalából, nem színleg, de komolyan letétetett, Dávid F. a magyar reformátusok püspökévé megválasztatott, ő olvasta fel a király további rendeletét, ő készítette el a kiegyezési javaslatot (*Modus Concordiae*), védte Kálvin álláspontját s a Sacramentarius nevet a reformátusoktól férfiasan elutasította sat. Ez igazolt történeti tényekkel szemben a fennebbi okoskodás és föltevések, Dávid F. munkássága nyomainak nem látása sat. naivításoknak tünnek föl, s azon állítás, hogy a Bl. utasításában nincs letételről szó — a mi külön kir. rendelet tárgya szokott lenni — az udvari irány és rendtartások ismeretében kevés jártasságot árul el. A püspökök új választás alá kerülését a czélzott kiegyezés reménye tette szükségessé. A socinianismusról való beszéd pedig — ez időben — szót alig érdemlő anachronismus. Dávid F-et egy általam közlött 1559-ki credeti válóperi ítélet az erdélyi magyar ekklézsiák püspökének mutatja, még pedig az erdélyi református magyarokénak ²⁾; mert ő a néhai püspök szerint is eddigi (lutheránus) püspökségéről 1558. lemondván: Melius és Kálvin vallását fogadta el, s azután, a mint Bod Péter

¹⁾ Notabene Majus — a másolat oldalán.

²⁾ Látható Dávid Ferencz Emléke . . . Okleveles része 5—9 ll.

irja: „a reformátusok sententiáját kezdette hasonló buzgósággal és hatalommal állatni és terjeszteti, átállván azoknak értelmekre titulussaival együtt,¹⁾ tehát ő ezen túl református pap és püspök! volt, magával vive a magyar lutheránus ekklézsiák nagyobb részét is. Arra, hogy ezen püspökségéről mikor mondott le, a néhai püspök által is ismert Archiv-beli urvacsorai értekezésben van felvilágosítás. Ott az van írva, hogy Dávid F. 1559. aug. 18-án egy, az ő és Melius részvételével Nagy-Váradon tartott Kálvinkövető papi gyűlés czikkeit mint egyszerű kolozsvári pap írta alá²⁾, tehát már ekkor nem élt vele, vagy ha igen, csak kivételes esetekben. Ekkor készítette ő Meliussal az első református hitvallást, melyet latinul, magyarul, és szászul (németül) is kiadtak.³⁾ Az Archiv czikkirója hihetően egy hozzájuk is eljutott és maig megőrzött német példányból látta Dávid F. névalírását. Én ilyenre egész egyházi irodalmunkban nem találtam.

Négy évre tehető e szerint Dávid F.-nek választott actualis püspöki hivatal nélkül léte, t. i. 1558-tól 1563-ig, de a mi püspöki functiok gyakorlását nem zárja ki. Hogy 1564-től 1566 május 19-ig református püspök volt, igazolja az e napon Maros-Vásárhelyen tartott magyar nemzeti zsinat Catechismusa, melyet ő mint még ekkor református püspök nyomatott ki, s előszavában az ajánló-levél aláírt esperesek így nyilatkoznak: „A közelebbi sok vita által s a hittételek rövid és hézagos szerkezetéből kételkedések s a kedélyek nyugtalansága támadván: főtisztelendő és jeles Dávid F. püspök urunk az egyház régi szabadságánál fogva Maros-Vásárhelyre népes gyűlést hívott egybe . . . “⁴⁾ Bod Péter is azt írja, hogy Dávid F. 1566 elejéig követte a reformátusok értelmét.⁵⁾ Az 1566. február 24-ki gyula-fejérvári vita és a Catechismus megjele-

¹⁾ Magyar Athenás 56. l.

²⁾ Archiv für Siebenbürg. Landeskunde Neue Folge. 2-ter B. 1857. 254. l.

³⁾ Refutatio Confessionis de Coena Domini Mathiae Hebler, Dionysy Alesy et his conjunctorum una cum judiciis quatuor Academiarum, quae Saxonibus Transylvanicis Diplomatis Papalis instar missa sunt A. D. 1561. Huic adjuncta est Apologia Ecclesiae Debreciensis ad calumnias, quibus false de quibusdam articulis accusatur et criminatur. Debrecini 1564. E. iv, ij. lap.

⁴⁾ Dávid F. Emléke. 1879. I. r. 74. l. Okleveles rész. 67—68. ll.

⁵⁾ Smirnai Szent Polikarpus 13—14. ll.

nése ideje azon időpont, a meddig Dávid F. ha bár az Isten lényi és személyi egysége vagy háromsága felett vitatkoztak is, tényleg Meliussal együtt Kálvin theologiai álláspontját tartották s céljok és reményök az volt, hogy egymást meggyőzván: egy nézetre jönek; de nem sikerült, sőt 1566 végén végképen elváltak. Ezek alapján én történetileg igaznak tartom azt, hogy Dávid F. négy évig református püspök volt.

Vizsgáljuk meg már most Alesius Dénesnek a Bod Péter tekintélye után általánosan elfogadott református püspöksége tényét.

Erdélyben 1558-ig csak Luther szerint reformált és szervezett ekklézsiák voltak, Dávid F. is lutheránus püspök volt, de a magyaroké; Szebennek és a közelében s vele egy polgári kapcsolatban élő szászoknak szász püspöke volt, hívták generalis superintendensnek, azért, mert a magyar lutheránus püspök hozzá függő viszonyban volt. 1558-n Dávid F. hiveivel meghasonlása következtében az ekklézsiák nagyobb részével reformátussá lett, Alesius így nyerte meg a lutheránus vallásban megmaradott magyarok püspökségét. Kálmáncsehi és Melius 1557-től 1564-ig küzdöttek Kálvin hitvallása elismertetéseért, de mindaddig siker nélkül, míg Dávid F-et meg nem nyerték. Alesius szász-fenesi plebánus s gyalui dékány volt, alatta állottak saját faluja, Szász Lóna, Túre, Szent-László, Gyalu, Darócz, Vista s több, részben szász ajku, részben magyar községek, mint egykor gyalui várbirtokok. Ő mint püspök, a saji és tekei káptalanoknak adott lutheránus egyházi rendszabályzatot, mert a faluk lakói ott is vegyesen magyarok és szászok voltak, de mind lutheránusok. Az első Kolozsvár, utóbbiak Besztercze mint nagy szász városok s központi helyek közelében levén, Luther vallását szász és magyar egyiránt könnyebben megtartotta. Elmagyarosodván idővel Kolozsvár: a gyalui káptalan szász falvai is elmagyarosodtak s nemzetiségökkel vallásukat is elhagyták, katolikusokká és reformátusokká lettek, egy részök eloláhosodott, míg a gyalui dékányság végképen megszűnt. Beszterczét nem érte e sors, tehát Teke és Sajó káptalanainak községeit sem; azok lakói ma is szászok és magyarok s részint lutheránusok, részint reformátusok, de mind a református püspök hatósága alatt, mint Szászváros, Tordas és Kobor református egyházak az ágostai hitű püspök hatósága alatt állanak.

Ezeknek és az itt-ott elszórva levő magyar lutheránus ekklézsiáknak püspöke volt Alesius Dénes, melyek a református fejedelmek alatt

még inkább elmagyarosodván, jobbára reformátusokká lettek s így a külön magyar lutheránus püspökség megszűnt, jogai a hívekkel együtt átmentek a református püspökre. Ez a kifejezés tehát az 1558-ki egyházzsabályzat aláírásánál: Alesius Dénes, magyar ekklezsiák superintendense, nem mást jelent, mint a magyar lutheránusokat, valamint a fejedelem adománylevelének ezen helye is: Alesius mester, a mi ekklezsiáink superintendense csakis a magyar lutheránus ekklezsiákra vonatkozik. Mert hogy Melius akkor lutheránus volt, tanúsítja a medgyesi káptalan legrégibb jegyzőkönyve 116-ik lapjára oldalvást irt azon egykoru jegyzés, hogy Blandrata ezen lutheranus hitü férfit s a fejedelem udvari prédikátorát hivatalából elmozdította s helyére Dávid F-et tétette. ¹⁾ Sőt hogy maga a fejedelem is Luther vallását követte, kedvező rendeletei, a lutheránusoknak adott kiváltságok s a németországi egyetemek tanácsaival való levelezései igazolják. Ez értelme van Báthori István rendeletének, midőn 1572. Alesius-t, mint a magyar ekklezsiák superintendensét, a szász papok május 1-ői medgyesi püspökválasztó zsinatára követélül küldvén: egyszersmind némely rendszabályokat közölt velök, melyeknek előleges elfogadását parancsolta, melyek maig *Articuli Dionysiani* név alatt ismeretesek. ²⁾ Még nagyobb világosságot vet e kérdésre Báthori Kristóf fejedelemnek, Alesius halála után, 1578. nov. 15. az általa Teke- és Sajó-káptalanoknak adott szabályzatot megerősítő levele, melyben mondatik: „hogy Teke és Péntek szász ekklezsiák követei maguk, és a két káptalanban levő összes szász ekklezsiák nevében megerősítették azon egyházi rendszabályzatot, melyet egykor nekik Alesius Dénes, a magyar ekklezsiák és azoknak alávetett szász ekklezsiák superintendense adott volt” ³⁾ Alig lehet kétkedni azon, hogy itt a még akkor többséget tevő magyar lutheránus ekklezsiák értetnek, melyeknek a kevesebb számú szász ekklezsiákkal egy püspöke volt.

¹⁾ „De Dionysio Alesio vide Christophori Pelargi librum, cui titulus: Admonitio de Arianis pag. 21. Dr. Blandrata istum Dionysium — — — — hominem Lutheranae confessionis et Concionatorem Regis ex aula submovit et Franciscum Davidis in ejus locum substitui curavit” Nagytiszteletű tudós Dr. Teutsch Gy. Dániel ágost. hitvall. püspök urnak hozzám 1878. febr. 24. irt tanuságteljes leveléből.

²⁾ Urkundenbuch der ev. Landeskirche A. B. in Siebenb. sat. 1862. 224. 1.

³⁾ Urkundenbuch der evang. Landeskirche A. B. in Siebenbürgen sat. 1862. 304. 1.

De nézzük Alesius Dénest egyházi munkássága körében. Szolgált-e ő Kálvin hitvallása ügyét? előmozdította-e, hol s mikor érdekeit? Már püspökségét is a lutherségben maradással nyerte. 1559. augusztus havában ¹⁾ a megyesi zsinaton Hebler püspök elnök volt, Alesius = *ecclesiarum hungaricarum Lutheranis dogmatibus adhuc assentientium superintendens*, a felelgető, velök szemben Kálvin tanait valló eilenfél volt Dávid F. és Heltai Gáspár. ²⁾ Ekkor adták ki utóbbiak *Defensio* című önvédelmökét. Alesius nyílt vitában küzdött a reformátusok ellen, Dávid F. mellettök: hogy lehetett mégis püspökjük az első? 1560. januárban Hebler és társai ismét zsinatoztak Medgyesen, 8 pontban fejtették ki nézeteiket, Dávid és Heltai Kálvin értelmét védték, 15 pontba foglalván össze tanaikat. ³⁾ Harmadik gyűlésök is Medgyesen volt 1561. febr. 6. Dávid F. a Kálvinkövetőkkel most is eddigi urvasorai tanaik mellett maradtak, a szászok Lutheréi mellett s azokat XIV. pontba foglalván: a németországi akadémiák elé terjesztették, mit Hebler után Alesius irt alá ily alakban: „Alesius Dénes, fenesi pap, elismerem, hogy e tételek Isten katolikus egyházának örök tanai s. k.“ ⁴⁾ Midőn ez a németországi akadémiáktól helyeselve visszaérkezett, a szászok 1562. márcz. 8. a szebeni zsinaton 8 pontból álló hitvallást szerkesztettek belőle s a második a Sacramentariusok (Kálvinkövetők) ellen irányult ⁵⁾. Dávid F. s Heltai volt, a kik ez ellen védekeztek s eddigi álláspontjukat megtartották. Hebler ezen *confessio*t 1563. kinyomatta, mely így volt aláírva: Mathias Hebler, Dionysius Alesius et sui complices. Mig Dávid F. védi Kálvin ügyét: Alesius a Luthert követők hitfelének írja magát még 1563-ban is. Hogyan lehet őt mégis református püspöknek mondani? Férhet-e kétely ahoz, hogy a fejedelem neki ez évben adományát mint lutheránus püspöknek adta?

Hebler és Alesius fennebbi *confessio*ja czime ez: *Brevis confessio de S. Coena Domini Ecclesiarum saxonicarum et conjunctarum (Hungaricarum) in Transylvania una cum judicio quatuor Academiarum Germaniae super eadem controversia. Cum gratia et privilegio Serenissimi Principis nostri Electi Regis*

¹⁾ Én itt a keltezésben tévedést látok.

²⁾ Haner . . . 257. l.

³⁾ „ 259—263. ll.

⁴⁾ „ 262. l.

⁵⁾ Archiv . . . 1857. zweiter B. Schwarz Károly értekezésében.

Hungariae MDLXIII. 4-rét. Ezen kiadásban is Hebler után Alesius volt aláírva és még 9 lutheránus pap t. i. a dekánok, az első mint generalis szász lutheránus püspök, az utolsó mint a magyar lutheránusok püspöke. Ha itt az *ecclesiae hungaricae* azt jelentené, hogy Alesius az ekkori összes erdélyi református magyar ekkleziák püspökeként irt volna alá: hol voltak azok, a melyek nevében Dávid, Heltai és Melius küzdött? Hiszen ekkor nem volt vagy lutheránus, vagy református külön egyház, hanem Melius személyében a két vallás egysége tényleg létre volt jöve! . . . Minden képtelen feljül emeli azonban Alesius lutheránus-voltát s lutheránus püspökségét Melius Péternek a következő 1564. évben Debreczenben ellene és Hebler ellen s Dávid F. és Heltai védelmére irt ily című műve: *Refutatio Confessionis de Coena Domini Mathiae Hebler, Dionysy Alesy et his conjunctorum sat.* ¹⁾, mely mű az erdélyi lutheránus egyház e két fő képviselője ellen van írva, nem csak érvekkel, de gúnynyal és epével, sujtva az ész fegyverével, de dorongolva fékezhetlenül-szenvedélyesen, úgy, hogy ugyanazon hitvallásuk közt ilyen polemia teljességgel nem gondolható. Egy helyen Szent János evangéliuma 6—8 fejezete ezen szavaira: Én vagyok az élő kenyér, mely az égből jött le — Melius azt jegyzi meg, hogy ebből világosan megtetszik, hogy itt Krisztus lelki ételről szól; az urvacsora szentségében is oly értelemben jó elé Krisztus teste és vére, a bor és kenyér, de az szellemileg értendő, hittel és igazságban, okoskodását e megrovással zárja be: „kegyesség nélküli lélekkel facsarja tehát Hebler az ő Alesiusával a szent atyák írásit az urvacsorának a karnaiták szerinti igen anyagias felfogására; mert azok annak mindig lelki s nem testi éldeletéről szólnak. . . .” ²⁾ Ily megrovásban Alesius Heblerrel együtt e könyv rendén nem csak egyszer részesül. Kérdem: ha Alesius református superintendens, Heblerrel szövetkezik vala? nyilatkozhatott volna-e így róla Magyarország hatalmas Kálvin irányu reformátora? Ellenben ez és a szóban levő könyv Dávid F. református-voltát szintugy igazolja, mint ez évben (1564) református püspökké választatását. Vajjon ha mégis való lenne, hogy akkor Alesius választatott meg, Dávid F. formulázta volna-e Heblerrel s hitfeleivel szemben a *Modus Concordiae*-t?

¹⁾ Lásd a teljes címet fennebb 367 lap 3 jegyzésben.

²⁾ *Impie ergo Hebler cum suo Alesio Patres ad crassam Capernaitarum manducationem detorquet etc. etc.*

A püspökség erkölcsi kitüntetés, mit szolgálatokért vagy azok fejében adnak. Hihető-e, hogy ha Alesius oly hosszas és erős küzdelem után végre 1564. a református hitvallás törvény által biztosítása következtében az egyház által püspökké választatott volna, ő annak a rákövetkező évek lelkesült mozgalmaiban semmi jelét ne adja? Ha ő actualis erdélyi református püspök, szükséges lett volna Meliusnak Debreczenből jöni be, hogy a tőle később elvált Dávid F. és Bl. ellenében Kálvin theologiai álláspontját védje? Kimaradhatott volna-e ő az 1566-ki gyulafejevári, kolozsvári, thordai és maros-vásárhelyi zajos vitákból? Távol lehetett volna-e maradnia 1568. a második gyulafejevári, 1569. a nagyvárad, 1570—71. a maros-vásárhelyi vallási vetélkedésektől? Nem lett volna-e valamikor valami alakban a köriratokban kifejezve s indokolva Meliusnak saját püspöki egyházköréből oly nagy távolságra, egy más országba és idegen püspöki megyébe átvándorlása s ott püspöki tiszt gyakorlása? De Alesius az egész nagy vallási harcz alatt magáról semmit nem hallat 1572-ig, őt sehol nem láthatni, a hol cselekvés van, s akkor is Báthori István fejedelem mint követét a jogaikra féltékeny szász lutheránusok zsinatára küldi oly egyházzsabályok elfogadtatására, melyek a lutheránus egyházat a haladás és fejlődés pályáján megállítsák, Dávid F. vallása terjedésének azon oldalról gátot vessenek, a katholicismus jövőjét támadás és eretnecség ellen biztosítsák. E választás is az ő lutheránusságára vall, mint a ki a szászokkal évtizedek óta egyvallású, Dávid F.-nek antagonistája s közvetítésre legalkalmasb egyén volt. A fejedelem elébb Károlyi Pétert akarta udvari papjává fogadni, a református nagyok törekedtek is erre, s biztatták őt, felhozva, mekkora gyarapodása lenne abból vallásuknak; de ő nem vágyott az udvar körébe, inkább szerette a szabad, független életet. ¹⁾ Hogy Alesius még 1576. sem volt református, egy eredeti oklevél igazolja. Csanádi Imre unitárius öreg papot szegénysége és sok gyermekütsége r. kath. vallásra térésre kényszerítvén: a fejedelem Blandrata közbenjárására őt megajándékozta s átállásra maga felhívta, sőt megengedte, hogy Isten ígéből feleljen levelének vallásos részére. Ő a parancsot teljesítette, de kérte a fejedelmet: „hogy a mit hozzá benyújtott, vizsgálja meg vagy maga, vagy más részrehajlatlan ember, csak ne Dénes pap, a ki lutheránus, s ne Károlyi Péter, a ki a zürichiek hitét tartja s a

¹⁾ Miscellanea Tigurina II. Theil, Zürich, MDCCXXIII. 219. 1.

kik közt szerfelett nagy az egyetértő egyet-nem-értés; mert az egyik a kapernaitákkal a fogával eszi az urvacsorában a Krisztus testét, a másik — mint Zwingli — jelképnek tekinti azt.“¹⁾ Midőn 1576. Báthori István Lengyelország királyi székére menendő volt s Kristóf bátyját erdélyi fejedelemmé választotta, maga elé hivatván Ungler Lukács generalis lutheránus superintendenst és Alesius Dénest, eskü alatt parancsolta meg nekik, hogy az ágostai hitvallástól hiveiket egy körömnnyire is eltávolítani ne engedjék, a fejedelmet pedig ennek viszonzásául a szászok szabadságai megerősítésére hivta fel.²⁾

Mikor lett hát Alesius reformátussá? mikor volt református püspök? Én idejét e korszak történelmi emlékeiben igazolva nem látom; mert 1577. már meghaltnak mondják őt az emlékiratok.

Ezelőtt 15 évvel 1864. közvetve hozzá jutott kérésemre, a betegeskedő ágostai hitv. püspök, Binder György. vikáriusa Fabini József, Alesius lutheranus- vagy református-voltára nézve így válaszolt: „Az ágostai hitvallásnak püspöki levéltárában az 1564-ki enyedi zsinati tárgyalásokról semmi irat nem található; de meg vannak azok a szász nemzeti levéltárban ily czim alatt: *Acta Enyedensia Anni 1564.* melyekből kitűnik, hogy azon zsinaton Alesius Dénes a püspöki és udvari papi hivatalból kitétetett s helyébe Dávid F. neveztetett. (abgesetzt und ernannt.) A gyulafejérvári későbbi zsinaton, hol az unitarismus ellen folyt a vita, a püspöki levéltár adatai szerint Hebler Mátyás előlülése alatt mint református püspök, Melius Péter debreczeni pap volt jelen, ő felelt Dávid F-nek. Alesius Dénest illetőleg — mondja tovább a vá'asz — a püspöki levéltár zsinati adataiból kétségtelenül kitetszik az, hogy ő az enyedi zsinat után is ágostai hitvallásához hív s ezen vallásban megmaradt magyar ekklézsiák superintendense volt, s Báthori István fejedelem 1572. Hebler halála után ezért nevezte őt ki a medgyesi superintendens-választó zsinatra fejedelmi biztosává, a kinek elnöksége alatt állapítottak meg s jöttek létre az ugynevezett *Articuli Dionysiani-féle* lutheránus egyházszabályzatok. Ő az ágostai hitvallásu egyháziratokban mindenütt úgy van említve, mint: *constantissimus fidei evangelicae Confessor hungarus, Lutheri dogmata sequutus, vir singularem in modum doctus et gravis.* Bizonyos így végződik a levél — hogy Alesius haláláig

¹⁾ Dávid F. Emléke 1879. szöveg, 210. l.

²⁾ Haner 298.

lutheránus maradt. . . . " 1) Az Alesius-nemzetség ma is fenn van a szászok között s az előkelők osztályához tartozik.

Még csak két megjegyzést. Nem tudom, a néhai tudós püspök a Keresztény Magvető írója által egyik forrásul idézett Lampe-t miért mellőzte? Ezt a vitatkozási szabályok és szokás nem engedik meg. Ez az egyik. A másik: controversiás kérdésekhez a források alapos tanulmányozása nélkül már ma nem szólhatni a nélkül, hogy a szakemberek mosolyra ne inditta'ssanak. Okoskodás nem történetírás

Basa Mihály ur cikkére — úgy vélem — a mondottak után fölösleges reflectálnom.

Szász Gerő tisztelt barátomnak vajjon ezután sem lesz oka az ismert püspöki felfogástól eltérni? azt hiszem — ez a meggyőződés és igazságérzet dolga.

Jakab Elek.

1) 287. 1864. püspöki hivatalos számú tudósítás másolatából.
